

El mestre Fabra i la toponímia

per Enric Ribes i Marí

Introducció

Atesa la llarga i intensa trajectòria del mestre Fabra en el terreny de la lingüística, en la qual es destaquen especialment la *Gramàtica* i el *Diccionari*, podríem pensar que la toponímia ha estat com una germana menor i desfavorida d'aquestes dues grans obres. Tanmateix, per poc que ens hi fixem veurem que aquesta idea és, a més d' injusta, desencertada.

Fabra era, des de ben jove, un gran esportista. I un dels seus esports favorits era, sens dubte, l'excursionisme: quan era a Barcelona solia fer excursions fins a Sant Miquel de Cuixà, on visitava Puig i Cadafalch, o fins al castell de Rià, país de Guifré el Pilós, o fins a Marquixanes, nom de la bellesa del qual s'admirava. «Quin nom tan català i tan bonic!», deia.¹

Joan Coromines (1971: 393-417), en *Lleures i converses d'un filòleg*, deia: «Les valuoses excursions que férem plegats per les nostres muntanyes, sovint s'esqueia a fer al·lusió a etimologies toponímiques ben poc visibles, o a expressar-se amb una ironia ben merescuda sobre determinades idees de Balari, avui ultrapassades [...]».

El mateix mestre Fabra, deia: «Si a mi l'excursionisme em va entusiasmar de seguida, és perquè vaig trobar-hi la confirmació de les teories que jo estudiava. La diversitat fonètica del català, que jo podia constatar anant de poble en poble, vingué a corroborar pràcticament

El mestre, al seu despatx a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans.

molts dels meus principis filològics» (Bladé 1965: 64).

Tots hem sentit alguna vegada allò que Fabra deia als valencians quan els aconsellava aprofundir en l'estudi de la llengua, sense dependències ni sucursalismes: «Nosaltres, catalans, no desitjaríem altra cosa sinó que emprenguésiu una obra de forta depuració del vostre idioma, encara que no es preocupéssiu gens d'acostar-vos al nostre català» (Fabra 1980: 147). Ell escrivia això perfectament conscient que el resultat d'una forta depuració de l'idioma a València només podia portar a un lloc: el reconeixement de la unitat de la llengua, des de la diversitat territorial i dialectal. I el mateix Fabra escriu, ara referint-se a l'onomàstica: «[...] l'obra de depuració i fixació del nostre

idioma restaria incompleta si no es tingués en compte els noms propis de lloc i de persona» (SF 1933: 5-6). I posa de relleu la gran utilitat de l'estudi dels nostres cognoms i noms topogràfics per a la confecció del Diccionari general de la Llengua i del Mapa de Catalunya. I afegeix: «La valor del nom de lloc és de tothom sentida i reconeguda. Potser no hi ha cap disciplina científica que exciti més l'interès general que l'estudi dels noms de lloc i personals» (íbid.: 6).

Fabra, doncs, concedia molta importància a la toponímia, si bé ell es concentrà en la gramàtica i el diccionari i va cedir, en bona part, la toponímia, al seu company i amic, Joan Coromines, també persona i mestre excepcional de la lingüística romànica.

1. Ho explica, com a anècdota, Joan Alavedra (Mir 1998).

MEMÒRIA SOBRE LA PREPARACIÓ DEL
 DICCIONARI DE TOPONÍMIA I ONOMÀS-
 TICA CATALANES PRESENTADA PER
 L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS A
 L'EXCEL·LENTÍSSIM SENYOR PRESI-
 DENT DE LA MANCOMUNITAT DE
 CATALUNYA

Portada de la *Memòria sobre la preparació del Diccionari de toponímia i onomàstica...* (1922).

Informació sobre la tasca de Pompeu Fabra en onomàstica

a) *Memòria sobre la preparació del Diccionari de toponímia i onomàstica catalanes presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'Excel·lentíssim Senyor President de la Mancomunitat de Catalunya*

El 28 de desembre de 1921, la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans aprovava, per encàrrec de la Mancomunitat de Catalunya, l'elaboració d'una *Memòria sobre la preparació del Diccionari de toponímia i onomàstica catalanes*. Aquesta *Memòria*, signada per Pompeu Fabra com a president i Jaume Bofill i Mates com a secre-

tari, s'aprovava i publicava el gener de 1922 i ja contenia un projecte i una planificació d'estudi de la toponímia amb una metodologia que, en molts aspectes, encara és vigent. I un detall important: malgrat que l'encàrrec era de la Mancomunitat, l'objecte d'estudi havia de ser la toponímia i l'onomàstica de les terres de llengua catalana, com havia acordat la Secció Filològica.

b) *Breu llista de noms geogràfics* (1923)

La segona edició del *Diccionari ortogràfic* (1923) incorpora una *Breu llista de noms geogràfics*, que ja no tornarà a aparèixer, però, en les edicions posteriors d'aquell dic-

cionari. La *Breu llista de noms geogràfics* va de la pàgina 442 fins a la 448 i conté cinc-cents topònims i més de dos-cents gentilicis.

c) *Llista dels noms dels Municipis de Catalunya dreçada per la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans amb la col·laboració de la Ponència de Divisió Territorial* (1933)

La Generalitat de Catalunya, per mitjà del decret de 20 d'abril de 1931, va encarregar a la Secció Filològica de l'IEC la confecció d'una llista amb el nom i la forma ortogràfica correcta dels municipis de Catalunya.

La ponència que va portar a terme l'encàrrec estava formada per Pompeu Fabra i els membres de l'Oficina de Toponímia i Onomàstica d'aleshores, Josep M. de Casacuberta, que n'era el director, i Joan Coromines, que s'hi havia integrat el 1931.

Es tracta, doncs, de la primera llista dels noms dels municipis de Catalunya normalitzats ortogràficament. Tot i que els criteris que s'hi segueixen només s'expliquen de manera superficial, és fàcil extreure'ls de la llarga llista de noms dels municipis, i seran objecte de comentari més endavant.

d) *Ús de la toponímia i l'antroponímia en les obres normatives i criteris sobre la fixació de la toponímia i l'antroponímia a les Converses filològiques*

Encara que no es tracti d'obres dedicades a la toponímia, el mestre Fabra farà ús dels seus criteris toponímics en tot el corpus d'obra normativa que s'anirà elaborant: la *Gramàtica* de 1912, la *Càtedra de Llengua Catalana* (1912-1913), les *Normes ortogràfiques* (1913), la *Gramàtica catalana* (1918 i 1933), l'*Ortografia* (1925), etc.

I a més, els topònims i antropònims apareixen en nombroses *converses* com a exemples en textos que tracten aspectes diversos i que afecten tant noms propis com noms comuns. Hi ha, però, converses dedicades fonamentalment a l'onomàstica: unes dedicades a la toponímia (184, 665, 669, 670, 685, 686 i 839) i unes altres a l'antroponímia

(17, 135, 495, 635, 636, 722, 723, 790, 870).

e) *L'exotoponímia*

Finalment, Fabra també ha deixat escrits comentaris sobre la manera de tractar els exotopònims (noms de lloc estrangers), generalment amb el criteri d'acceptar l'adaptació al català si hi ha hagut tradició de fer-ho, aspecte que està molt ben detallat per Ordóñez (2010).

Alguns dels criteris toponímics adoptats pel mestre Fabra

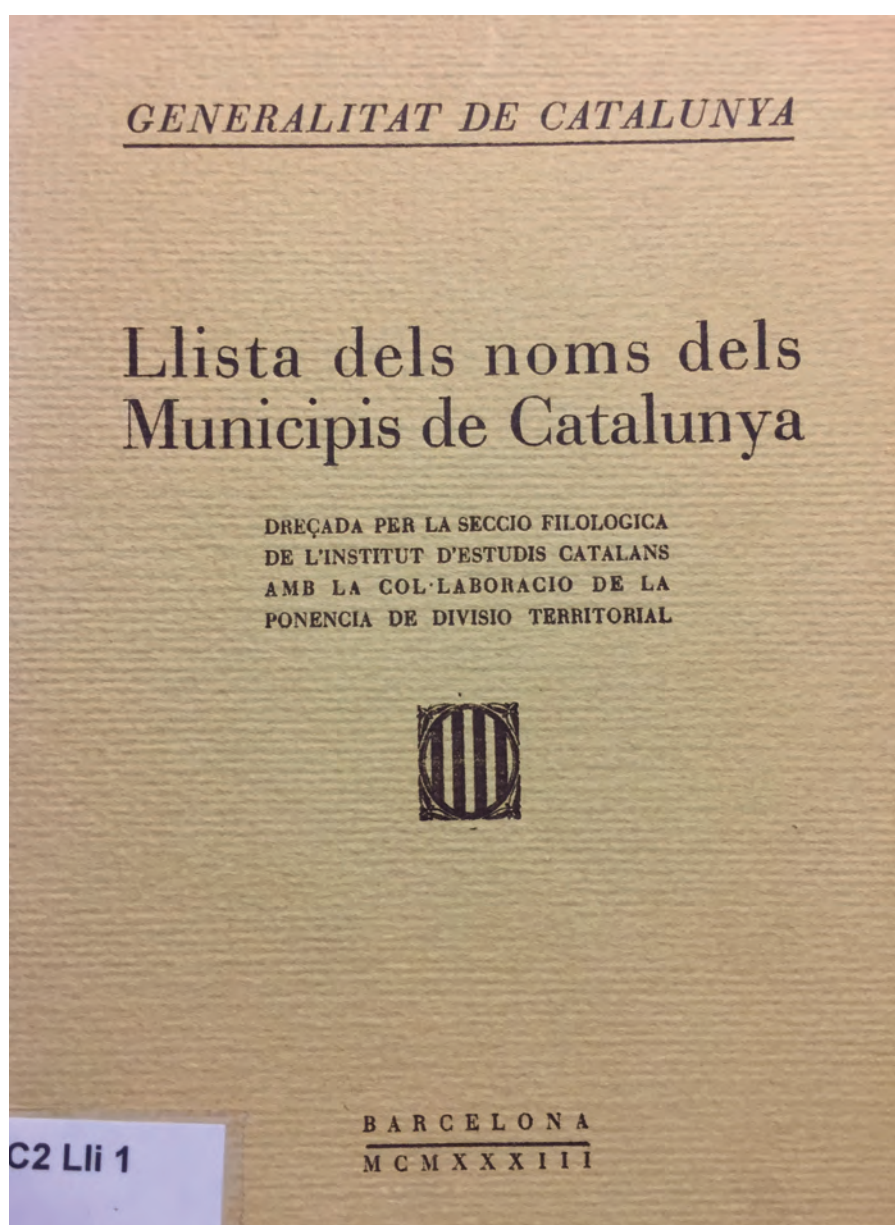
De l'anàlisi de la llista de noms del municipis de Catalunya, se'n desprenen alguns criteris prou clars que es resumeixen en dos eixos: dotar cada topònim d'una forma genuïna catalana i escrita en ortografia correcta, d'una banda, i fer la necessària distinció entre homònims, de l'altra.

Pel que fa a la distinció d'homònims, ja són conseqüència directa de la seva tasca alguns noms de municipis als quals s'ha afegit un segon apel·latiu o element identificador, que només sol usar-se en contextos en què es fa necessari:² *Maçanet de la Selva* o *Maçanet de Cabrenys*, *Vilassar de Dalt* o *Vilassar de Mar*, *l'Ametlla de Mar* o *l'Ametlla del Vallès*, *Arenys de Mar* o *Arenys de Munt*...

Pel que fa a la forma genuïna catalana i ortogràficament correcta, la *Llista dels noms dels municipis* va representar molts canvis respecte dels noms oficials fins aleshores:

1) *En l'accentuació*. Es van posar molts accents en topònims que no en portaven. A tall d'exemple: *Arbúcies*, *Aiguamúrcia*, *Alàs*. Se'n van treure en molts d'altres que no n'havien de portar: *Altron*, *Alpens*, *Alins*, *Barbens*, *Arres*. I en molts casos s'hagué de canviar un

2. Aquest criteri és el que va aplicar també l'Institut d'Estudis Eivissencs el 1978 en la «Toponímia bàsica de les Pitiüses»: *Sant Francesc de ses Salines* / *Sant Francesc de Formentera*. Aleshores també s'aprofità l'afegit d'un apel·latiu per conservar els noms de les antigues vendes: *Sant Carles de Peralta*, *Sant Agustí des Vedrà*...

Portada de la *Llista dels noms dels Municipis de Catalunya*... (1933).

accent agut per un de greu: *Anglès*, *Àger*.

2) *En l'ús del guionet*. Es van introduir guionets en casos en què era necessari per evitar que la lectura reflectís una realització fonètica diferent de la real: *Bell-lloc*, *Font-rubí*, *Mont-ros*, *Mont-ras*, *Mont-roig del Camp*, *Palau-saverdera*, *Palau-sacosta*, *Torre-serona*, *Riba-roja d'Ebre*, *Puig-reig*.

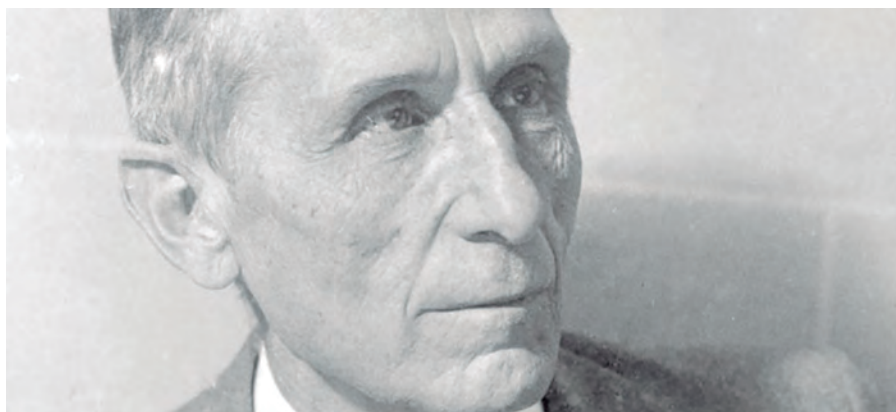
3) *En la supressió de grafies no catalanes*. És el cas de la *ñ* castellana o el dígraf *ch*, o de la *h* o la *y* grega. Exemples diversos: *Albinyana*, *Albatàrrec*, *Albanyà*, *Alinyà*, *Arròs i Vila*, *Campllong*, *Sanaüja*, *Vilaür*, *Moià*, *Xerta*. A més, de ve-

gades cal introduir grafies catalanes que no existeixen en castellà, com la *ç* o la *ss*: *Castellterçol*, *Corçà*, *Maçanet*, *Basseda*, *Benissanet*.

4) *En el vocalisme*. Amb canvis *a/e* i *o/u*. Exemples: *Barberà*, *les Bordes*, *Begur*, *Castellfollit de la Roca*, *Empúries*, *Boadella d'Empordà*, *Queixans*, *Esparreguera*, *Ullastret*.

5) *En l'afegit d'un article precedint el topònim*. Segons l'ús popular: *el Rourell*, *els Alamús*, *l'Albagés*, *l'Albi*, *l'Aranyó*, *l'Armentera*, *la Fatarella*, *els Guiamets*, *el Milà*, *el Masnou*.

6) *En la traducció al català de formes castellaness sense cap tradi-*

Retrat de Pompeu Fabra
(Direcció General
de Política Lingüística
de Catalunya).

ció: *Sant Vicenç dels Horts, Sant Vicenç de Castellet, Sant Sadurní d'Anoia, Sant Quirze de Besora, Sant Pere Pescador, Sant Boi de Llobregat.*

7) *En les aglutinacions.* Algunes ja tenien tradició, com *Riudarenes, Riudellots o Vilafranca*. Però d'altres, no: *Masdenverge, Masllorenç, el Masnou, Maspujols, el Masroig, Vilamajor...* i aquest tractament d'aglutinació reben també els topònims amb article salat propis de llocs on aquest article ja només era un fòssil lingüístic: *Palau-saverdera, Sarroca de Segre*.

8) *En la prioritat per als noms populars.* En són exemples ben clars *Grus* i *l'Esquirol*, que oficialment eren respectivament *Urús* i *Santa Maria de Corcó*. De la mateixa manera no dubta a eliminar el *sant* en noms com *Vilassar* o *Vilamajor*, abans *Sant Joan de Vilassar* o *Sant Antoni de Vilamajor*, quan l'hagiònim no forma part del nom popular, o a afegir-lo, en el cas contrari, com en *Sant Martí de Sobremunt* i *Sant Miquel de Cladells*.³

La continuació de l'obra de Fabra en la toponímia

Si el mestre Fabra, amb els seus bons col·laboradors Josep M.

de Casacuberta i Joan Coromines, posà els fonaments de la toponímia actual, han estat les institucions acadèmiques i científiques d'arreu del territori les que li han donat continuïtat, quan les circumstàncies polítiques ho han permès.

Així, al Principat el Parlament de Catalunya fa un encàrrec el 1998 a la Comissió de Toponímia de Catalunya, de la qual formen part l'Institut Cartogràfic de Catalunya i l'Institut d'Estudis Catalans, de l'elaboració d'un *Nomenclàtor oficial de toponímia major de Catalunya*. La Secció Filològica de l'IEC l'aprova definitivament el 2003, després d'una intensa tasca de l'Oficina d'Onomàstica, que va fer créixer les previsions inicials des dels 5.000 topònims fins als 40.000 que conté. Un treball ingent que a més es va dur a terme en estreta col·laboració amb l'Institut Cartogràfic de Catalunya. El 2009 se'n va fer una segona edició que incorpora devers 13.000 topònims nous més.

Al País Valencià, la Secció d'Onomàstica de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua (AVL), en col·laboració amb l'Institut Cartogràfic Valencià, ha elaborat un *Nomenclàtor toponímic valencià* que des del 2011 s'actualitza en línia i és consultable a la xarxa. Recull més de 123.000 topònims, bé que tant de toponímia major com menor.

A les Illes Balears, la Comissió Tècnica d'Assessorament Lingüístic (CTAL) de la Universitat de les Illes Balears va presentar el No-

menclàtor toponímic de les Illes Balears, també consultable en línia, que aplega prop de 50.000 topònims, també de toponímia major i menor.

Si a Catalunya i al País Valencià els topònims ja estan georeferenciats, a les Illes Balears no és el cas, bé que el Servei d'Informació Territorial de les Illes Balears, SITIBSA, està duent a terme aquesta georeferenciació.

En conjunt, doncs, tenim una bona tasca feta arreu del territori, almenys a les tres grans regions històriques del nostre domini lingüístic,⁴ que dona continuïtat a la que va iniciar la Secció Filològica amb Fabra, Casacuberta i Coromines al capdavant. Val a dir que en tots els casos, de manera més o menys evident, hi ha hagut una estreta col·laboració entre els organismes responsables per tal que els criteris aplicats en els tres nomenclàtors fossin bàsicament els mateixos. I deim *bàsicament*, no perquè hi hagi divergències, sinó perquè sempre es donen casos específics a cada territori. Sense anar més lluny, a les Balears, el cas del *Son*, que és exclusiu de Mallorca i Menorca.

Si cal posar un emperò a la situació actual, a parer nostre, potser és al marc legislatiu. Dissortadament, la fixació de la grafia correcta d'un topònim no implica l'a-

3. Aquest mateix criteri aplicava l'Institut d'Estudis Eivissencs el 1978 en la «Toponímia bàsica de les Pitiüses» quan donava prioritat a formes com *Corona* o *Albarca* (aleshores escrit *Aubarca*), enfront de les variants *Santa Agnès de Corona* o *Sant Mateu d'Albarca*.

4. La Catalunya del Nord i Andorra també disposen dels seus nomenclàtors, i a més caldria afegir el caramull de reculls toponímics de molts municipis de l'àrea catalanòfona.

Detall d'algunes pàgines de la Llista dels noms dels Municipis de Catalunya...

Generalitat de Catalunya			
Nom oficial segons l'1. G. i E.	Nom que adopta la Generalitat	Nom oficial segons l'1. G. i E.	Nom que adopta la Generalitat
Borjas del Camp	LES BORGES del Camp	Calafell	CALAFELL
Borrassà	BORRASSÀ	Caldas de Estrach	CALDETES
Borredà	BORREDÀ	Caldas de Malavella	CALDES de Malavella
Bosost	BOSOST	Caldas de Mombuy	CALDES de Mombuy
Bot	BOT	Calders	CALDERS
Botarell	BOTARELL	Caldetas. V.	CALDETES. V.
Bràfim	BRÀFIM	Caldes de Estrach	CALDES de Estrach
Breda	BREDA	Calonge	CALELLA
Brocà	BROCA	Calonge de les Gavarres	CALONGE de les Gavarres
Bruch	EL BRUC	Caldes de Segarra	CALLÚS
Brull	EL BRULL	Camarasa	CAMARASA
Brunola	BRUNTOLA	Cambrils	CAMBRILS de Mar
Buadella	BOADELLA d'Empordà	Camós	CAMÓS
C			
Cabacés	CABASSERS	Campdevàrol	CAMPDEVANOL
Cabanabona	CABANABONA	Campellas	CAMPELLES
Cabanas	CABANES	Campins	CAMPINS
Cabanellas	CABANELLES	Campllong	CAMPLLONG
Las Cabanyas	LES CABANYES	Camprodon	CAMPREDON
Cabó	CABO	Canejan	CANEJAN
Cabra del Camp	CABRA del Camp	Canet de Adri	CANET d'Adri
Cabrera de Camp	CABRERA d'A-	Canet de Mar	CANET de Mar
Igualada	noia	La Canonja	LA CANONJA
Cabrera de Mataró	CABRERA de Mataró	Cànoves	CANOVES
Cabrils	CABRILS	Canovellas	CANOVELLES
Cadaqués	CADAQUÉS	Cantalòps	CANTALOPS
Caixàs	CAIXÀS	Canyellas	CANYELLES
Cala de la	QUEIXANS	Capafons	CAPAFONTS
Ametlla	L'AMETLLA de Mar	Capellades	CAPELLADES
Calaf	CALAF	Capmany	CAMPANY
		Capolat	CAPOLAT

Llista dels noms dels municipis de Catalunya			
Nom oficial segons l'1. G. i E.	Nom que adopta la Generalitat	Nom oficial segons l'1. G. i E.	Nom que adopta la Generalitat
Capsanes	CAPGANES	Castellfollit del Boix	CASTELLFOLLIT del Boix
Cardús	QUERALS	Castellgalí	CASTELLGALÍ
Cardedeu	CARDEDEU	Castellnou de Bages	CASTELLNÓ de Bages
Cardona	CARDONA	Castellnou de Segura	CASTELLNÓ de Segura
Cardme	CARME	Castelló de Farfanya	CASTELLÓ de Farfanya
Casavells	CASAVELLS	Castelló de Empúrdà	CASTELLÓ de Empúrdà
Caseras	CASERES	Castellón de Ampúries	CASTELLÓN de Ampúries
Casertres	CASERRES	Castells	CASTELLS
Cassà de la Selva	CAÇA de la Selva	Castellsol	CASTELLSOL
Castell de Ampúrdà	CASTELL d'Empúrdà	Castellvell	CASTELLVELL
Castell del Areny	CASTELL DE L'ARENY	Castellví de la Ribera	CASTELLVÍ de la Ribera
Castelladral	CASTELLADRAL	Castellví de Marca	CASTELLVÍ de Marca
Castellar	CASTELLAR del Vallès	Castellví de Rosanes	CASTELLVÍ de Rosanes
Castellar de la Ribera	CASTELLAR de la Ribera	Castellví de Sant Joan de Cer-	CASTELLVÍ de Sant Joan de Cer-
Castellar de Noya	CASTELLAR de Noya	Castellví de Ter	CASTELLVÍ de Ter
Castellar del Riu	CASTELLAR del Riu		
Castellàs	CASTELLÀS		
Castellbisbal	CASTELLBISBAL		
Castellbó	CASTELLBÓ		
Castellbó de Vallès	CASTELLBÓ de Vallès		
Castellcir	CASTELLCIR		
Castellciutat	CASTELLCIUTAT		
Castellidans	CASTELLIDANS		
Castelldefels	CASTELLDEFELS		
Castellet	CASTELLET i LA GORNAL		
Castellfollit de la Roca	CASTELLFOLLIT de la Roca		
Castellfollit de Riubregós	CASTELLFOLLIT de Riubregós		

dopció automàtica d'aquesta grafia. El marc legislatiu espanyol atorga als ajuntaments la decisió sobre els canvis de nom del municipi, sense distingir les qüestions ortogràfiques dels veritables canvis. I a l'empara d'aquesta norma alguns ajuntaments es resisteixen a oficialitzar la grafia normalitzada, de manera que es pot produir un cas tan ridícul com el de l'estació de Maçanet-Massanes, on Maçanet està normalitzat i Massanes no. Ja el 1933, en la presentació de la *Llista dels noms dels Municipis de Catalunya*, la Generalitat indicava que els canvis pròpiament ortogràfics, per la seua índole tècnica, no semblava oportú de lliurar a la discussió del públic (SF 1933: 6). És sens dubte un aspecte que la legislació hauria de perfilar més.

Finalment, aquest any, que està dedicat a la figura i a l'obra del mestre Fabra, amb motiu del 150è aniversari del seu naixement i del centenari de la publicació de la seua *Gramàtica catalana*, el millor homenatge que se li pot retre per part de toponimistes i geògrafs és continuar treballant i aprofundint en el coneixement del territori i dels seus noms, perquè només s'estima allò que es coneix.

Bibliografia

BLADÉ DESUMVILA, Artur (1965).

Contribució a la biografia del mestre Fabra, Barcelona: Dalmau.

COROMINES, Joan (1971). «Pompeu Fabra (1868-1948)». A: *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.

FABRA, Pompeu (1980). *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62.

MIR, Jordi (1998). *Memòria de Pompeu Fabra. 50 testimonis contemporanis*. Barcelona: Proa.

ORDÓÑEZ, David (2010). «Llibre d'estil de la revisió de la toponímia estrangera». Enciclopèdia.cat. Disponible en línia a l'adreça: <https://docplayer.es/71792692-Llibre-d-estil-de-la-revisio-de-la-toponimia-estrangera.html>.

SF = SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1922). *Memòria sobre la preparació del Diccionari de toponímia i onomàstica catalanes presentada per l'Institut d'Estudis Catalans a l'Excel·lentíssim Senyor President de la Mancomunitat de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

SF = SECCIÓ FILOLÒGICA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS (1933). *Llista dels noms dels Municipis de Catalunya*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Fabra dibuixat per Ramon Casas (MNAC).

